

DOKTORI TÉZISFÜZET

ETNICITÁS ÉS HIBRID POZÍCIÓK

**FÓKUSZBAN AZ ISKOLAVÁLASZTÁS ÉS AZ ISKOLAI SZOCIALIZÁCIÓHOZ VALÓ
VISZONY KÉT DÉL- SZLOVÁKIAI JÁRÁSBAN**

ÁRENDÁS ZSUZSANNA

Konzulens: **DR. FEISCHMIDT MARGIT**

Pécsi Tudományegyetem
Nyelvtudományi Doktori Iskola
Kommunikáció Program

2010

TARTALOMJEGYZÉK

1. ELMÉLETI KIINDULÓPONTOK

2. MÓDSZERTAN

3. KULTURÁLIS/ ETNIKAI HIBRIDITÁS

4. KÖZTES POZÍCIÓK EGY MULTIETNIKUS TÁRSADALOMBAN

5. A VEGYESSÉGGEL KAPCSOLATOS TÁRSADALMI SZANKCIÓK ÉS KONFLIKTUSOK

6. VEGYESSÉG ÉS MOBILITÁS

7. VEGYESSÉG ÉS NYELVHASZNÁLAT

8. VEGYESSÉG ÉS ISKOLAVÁLASZTÁS

9. ZÁRÓ TÉZISEK

Disszertációs munkámban az etnikai vegyesség hétköznapi megnyilvánulásait vizsgáltam két dél-szlovákiai járásban. Kutatásomban főként arra kerestem választ, hogy az etnicitás *miképpen konstruálódik az etnikai határzónaként* is nevezhető térségben, ahol magyar és szlovák anyanyelvűek, illetve a két nyelvet egyszerre ismerő és a két kultúra bizonyos regisztereibe egyaránt bejáratos népesség él. Abból az elméleti hiányérzetből indult ki a kutatásom, hogy az asszimilációkutatások nem képesek megfelelően reflektálni az etnikai köztesség, vegyesség társadalmi jelenségére, másrészt abból a módszertani alapfelvetésből, hogy a kvalitatív módszerek az *eticitás változásait, folyamat jellegét, illetve szituativitását* nem ragadják meg kellőképpen- ez utóbbiakhoz kvantitatív módszerekre van szükség. Elsősorban mélyinterjúkon keresztül jutottam olyan személyes elbeszélésekhez, amelyek elemzésével válaszokat kereshettem az iménti kérdésekre. Munkamódszerként a többes etnikai kötődéssel, köztes etnikai pozícióval rendelkezők iskolaválasztással kapcsolatos elbeszéléseire fókuszáltam elsősorban. Ezáltal lehetőségem nyílt közelebbről megvizsgálni a nemzeti mintákat kimerevítő és egyben újratermelő iskolarendszer valamint a hétköznapi etnicitás szituativitásai között feszülő konfliktusokat, ellentmondásokat.

A *kulturális és etnikai hibriditás* fogalmát analitikus eszközként használtam kutatásomban a különféle komplex azonosulások elemzéséhez. A *hibriditás* fogalma problematizálja a határokat, az identitások megoldatlanságára utal, benne rejlik a szituativitás és az egyidejűség. A hibriditás *köztessége* sérülékeny, egyben ambivalens pozíció.

Az etnikai köztesség társadalmi megítélésait kutatva arra a következtetésre jutottam, hogy a leggyakrabban előforduló attitűd annak tagadása (a hozzá kapcsolódó negatív sztereotípiákból adódóan, átmenetiségének, bizonytalan státuszának köszönhetően). Felfedezhetőek továbbá olyan értelmiségi narratívák, melyek a vegyességet értéként mutatják be. Továbbá számos elbeszélés a többes kötődések szituativitására és folyamat jellegére hívják fel a figyelmet. Az etnikai köztesség társadalmi szankcionálásának számos formája mutatható ki- az egyik elterjedt módja a felejtés/törlés/kiejtés, az etnicitással összefüggő nyílt konfliktusok tagadása, esetleg a régmúltba való elcsúsztatása. Vegyesházasságok esetében, vagy eltérő iskolai mintákkal rendelkező családokban az iskolaválasztással kapcsolatos konfliktusok fordulnak elő gyakran. A vegyes etnikai kötődésekkel rendelkező családok sajátos történelmi emlékezettel bírnak, mely időnként ellentmond a kanonizált nemzeti történelmi emlékezetnek- ám legtöbbször inkább kiegészíti azt, az etnikai vegyesség önálló emlékezetéről semmiképpen sem lehet beszélni.

Napjainkban az egyén megnövekedett mobilitása, a faluról városra költözés, a külföldi munkavállalások többes kötődések kialakulását eredményezik illetve azok felerősödését. Ez megnyilvánul nyelvhasználatban (lakótelepi környezetben a korábban domináns(abb) kisebbségi nyelv háttérbe szorulását), az iskolaválasztási mintákban, kulturális azonosulásokban. Városra költözéssel a generációk közötti szakadék is tovább növekszik, ami a hagyományos kulturális minták és gyakorlatok gyengüléséhez vezet.

A köztes identitású családok iskolaválasztásában a kulturális újratermelődések azon automatizmusai, melyek a homogén családoknál megfigyelhetőek, eleve lehetetlenek. A kulturális reprodukció helyett sokkal inkább a *társadalmi mobilitás* foglalkoztatja az ilyen helyzetben lévő iskolaválasztó szülőket, döntésükben a nem etnikus szempontok játszanak kiemelkedő szerepet.

1. ELMÉLETI KIINDULÓPONTOK

Empirikus kutatásom az etnicitás folyamatainak, az etnikai azonosulások hétköznapi alakváltozásainak megragadására irányultak. Dél-Szlovákia általam vizsgált galántai és vágsellyei járásában gyakoriak a magyar és szlovák kategóriához való *többses* kötődések, illetve *köztes* pozíciók. Míg a közélet, a sajtó, és nem utolsósorban a nagypolitika a nemzetek közötti éles elkülönülésektől és számos etnicizált konfliktustól hangos, addig a mindennapokban a köztes etnikai identitások és az ezekhez kapcsolódó gyakorlatok töltenek be fontos szerepet.

Az asszimilációkutatások kvantitatív módszerekkel régóta nyomon követik az etnikai csoportok, nemzetek számbeli változásait, egy-egy bevándorló-csoport beilleszkedését a társadalmi főáramba, vagy éppen egy autochton kisebbségi csoport fogyatkozását, netán „eltűnését” a szó statisztikai értelmében. E módszerek az asszimiláció jelenségének makroszintű folyamatait képesek regisztrálni elsősorban, mindvégig kitarva a merev, rögzített nemzeti és etnikai kategóriák gondolata mellett. *Kvalitatív* módszereket alkalmazó kutatásom során az előbbiekkal ellentétben az etnicitás folyamatainak a demográfia és statisztika által megragadható szintje *mögé* kívántam tekinteni, az etnikai azonosulások *szituativitására* helyezve a hangsúlyt. Ez egyben azt is jelenti, hogy az asszimilációkutatásokkal ellentétben az etnikai azonosulásokról nem rögzített, abszolút kategóriák segítségével gondolkodtam, hanem bevezetve az etnikai vegyesség fogalmát, a köztes etnicitás hétköznapi megnyilvánulásait és narratíváit vizsgáltam.

A többses kötődések, etnikai vegyesség hétköznapi gyakorlatának megismeréséhez interjúalanyaim *iskolaválasztáshoz és az iskolai szocializációhoz* való viszonyát vizsgáltam. Több okból is választottam ezt a megközelítést: az iskola a társadalmi szocializáció meghatározó intézménye, valamint az egyéni életút fontos szakasza. Tehát egy ideális interjú téma. Ennél azonban lényegesebb oka témaválasztásomnak, hogy míg a hétköznapi etnicitás helyzetfüggő, addig az iskola kimerevített kulturális és nemzeti sémákba szocializál. Lojalításra nevel a nemzetállammal szemben, kulturális azonosulásokat alakít ki a kanonizált nemzeti irodalommal, történelemmel, hagyományokkal. Az iskolai oktatás a nemzeti azonosulás terén mintateremtő, egyben szabályozó és normalizáló szereppel bír. Az iskola feladatai közé tartozik, hogy a *tiszta* nemzetitől eltérő, normasértő magatartásokat, kulturális gyakorlatokat megregulázza, mint például a tájszólást, mint a nemzeti nyelv

standardjától eltérő nyelvhasználatot, vagy a kevertnyelvűséget, netán a többes *etnikai* kötődést.

Kutatásom során azokra az esetekre tekintettem kiemelt figyelemmel, amelyek (1) a kettős etnikai háttér és a nemzeti iskolarendszer találkozásairól; (2) a *homogén* etnikai háttérrel, magyar nemzeti kötődéssel rendelkező gyermekek szlovák iskolai szocializációjáról (illetve ritkább esetben fordítva) szóltak. Az ilyen kulturális találkozásokról és kultúraváltásokból születő változatos identitás-konstrukciókat, többes kötődéseket és köztes etnikai pozíciókat a korábbi társadalomtudományos vizsgálatok az *asszimiláció* kutatás felől közelítették meg, az asszimiláció-fogalom analitikus eszköztárának segítségével. Ezzel szemben, disszertációs dolgozatomban egy, az etnikai *köztességekre* (mint sajátos pozíciók sokaságára), az etnikai azonosulás *folymat* jellegére, az etnicitás hétköznapi jelenségeinek megragadására, az átmenetekre érzékenyebb, pontosabb elméleti és módszertani megközelítést igyekeztem alkalmazni.

2. MÓDSZERTAN

Kutatásomat Dél-Szlovákia nyugati részén, a galántai (Galanta) és sellyei (Šala) járás területén végeztem. Empirikus anyagom olyan mélyinterjúkból áll, melyeket 2005 tavaszán és nyarán készítettem olyan szülőkkel, ill. egykori vagy jelenlegi általános- és középiskolai diákokkal, akik az iskolaválasztás során valamilyen etnikai dilemmával, választási helyzettel szembesültek. Résztvevő megfigyelést a kiválasztott terepen 2002 és 2005 között hosszabb-rövidebb megszakításokkal folyamatosan végeztem. Résztvevő megfigyeléseim során olyan társadalmi helyzeteket igyekeztem végigkövetni, melyek során az iskolával és etnikai/nemzeti választásokkal kapcsolatos napi események tematizálódtak.

Megközelítem, mint a felsorolt kutatási módszerekből kitűnik, egyfajta mikro-perspektíva, az etnicitás hétköznapi olvasatát adja. Ugyanakkor vizsgálataim eredményeit ahol csak lehetett makro- adatokkal is kiegészítettem. Ezzel nem a látszólag logikusnak tűnő *rész és az egész* viszonyát próbáltam meg kialakítani, inkább azt a *felülről rátekintő* megközelítést közelebb hozni, mely a nemzet- és nacionalizmus kutatás domináns diskurzusát alakítja. E makro-adatokkal, a térség *demográfiai mutatóival* (etnikai arányok az adott településen, az etnikai csoportok népességszaporulata, stb.), az *iskolai statisztikákkal* a

kérdés intézményes kereteit és diskurzusait próbáltam meg bemutatni és kutatási eredményeim elemzése során figyelembe venni.

3. KULTURÁLIS/ ETNIKAI HIBRIDITÁS

Mára a legtöbb kultúra- és társadalomkutató elfogadja azt az érvelést, hogy az egy nép/ csoport-- egy kultúra megfeleltetés túlságosan leegyszerűsítő megközelítése lenne a kulturális identitásoknak. Kétségtelen, hogy léteznek olyan politikai törekvések, melyek erre a megfeleltetésre építenek. A valóság azonban ennél összetettebb- nem utolsósorban a kultúra természetéből, működéséből, folyamat-jellegéből, valamint a csoport-képződés és egyéni azonosulások komplexitásából fakadóan. E komplexitások leírására számtalan fogalom született a társadalomkutatásban: a *kulturális mélange* fogalma, mely a kultúra kommoditások széles skáláját kínálja felhasználóinak, melyből elvileg bárki szabadon válogathat (Gilbert, 2000); a *kritikai kultúrakutatás* szerint a kultúra szociális interakciók eredménye, az egyének és csoportok eltérő hatalommal rendelkeznek a kultúrához való hozzáférésben (Gilbert, 2000); a *kreolizáció* fogalma ugyanakkor egy sajátos történelmi-földrajzi kontextus szülte (Hannerz, 1997), a kulturális folyamatok a centrum-periféria mentén írhatók le és gyakran transznacionálisak. A kreol kultúrák *nem kötött, nem tiszta, és nem homogén* kultúrák, e kulturális rendszerek energiájukat éppen *hibriditásukból* merítik. (uő, 1997: 14)

A posztkoloniális elméletek (olyan szerzők által fémjelzett megközelítései, mint Homi Bhabha, Stuart Hall, vagy Paul Gilroy) a *hibriditásról*, mint kritikai politikai álláspontról beszélnek, mely megkérdőjelezi a domináns társadalmi, kulturális és politikai formációkat, azzal hogy a „másikat”, „mást”, „marginalizáltat” részévé teszi a „domináns” társadalmi termelésének. A hibriditás posztkoloniális fogalma problematizálja a domináns diaszpóra-diskurzus mögött meghúzódó etnicitás fogalmát is. (Appadurai, 1996). Az etnicitás a „csoport-identitás naturalizált gondolata” (Appadurai, 1996: 13), a kollektív identifikáció egyik legerőteljesebb eszköze. Az identitáspolitikák csoportképző- és politikai erejéből adódóan a hibriditás továbbra is anomáliaként, veszélyforrásként tételeződik (csoportképző erő hiánya, a korábban meglévő csoport-, identitás-, és határelképzelések dekonstruálása), annak ellenére, hogy valójában mindenütt jelen van, a társadalmi folyamatok szerves része.

Mivel a *hibridizáció* kölcsönös *cserékből* és változatos érdekekből, valamint *határokon való átkelésekből* áll, szükségszerűen maga után vonja a határok fellazulását. A kulturális

találkozások nem mindig harmonikusak és konfliktusmentesek. Mindezek ellenére, akár békés, akár erőszakos formában, e találkozások a különbségek *egyeztetéséről* szólnak. Az egymással interakcióba lépő közösségek és individuumok jelentős átalakulásokon esnek át. A *kontaktus- vagy határzónákban* keletkeznek a leggyakrabban olyan megfoghatatlan, nehezen behatárolható és bizonytalan identitások, mely az utóbbi évtizedekben fokozott társadalomkutatói érdeklődést váltottak ki.

A *hibriditás* fogalma problematizálja a határokat, de nem szünteti meg azokat; inherensen magában hordozza az identitások megoldatlanságát. A hibriditás nem tekinthető „megoldásnak”, sokkal inkább a kultúrák közti találkozások nehézségeire, és azoknak az egymásban való teljes feloldódás elleni küzdelmére hívja fel a figyelmet. A hibriditás fogalma e bonyolult kulturális összefonódások és dinamikák elemzésére alkalmas *analitikus eszköz* (Ang 2003). A hibriditás *köztesége* nem egy kényelmes pozíció-- kulturális sérülékenységre és „áteresztésre” szolgáltató alapot, ugyanakkor elengedhetetlen feltétele a másságban való együttélésnek. A közteség ezen ambivalenciája fokozott kutatói érdeklődésre tett szert napjainkra. (Coombes 1994).

Kutatásomban a *kulturális és etnikai hibriditás* fogalmát analitikus eszközként alkalmazom a dél-szlovákiai vegyes életvilágok és köztes etnikai helyzetek leírására és értelmezésére. Ezzel igyekszem eltávolodni azoktól az asszimiláció-központú megközelítésekől, melyek kizárólagos elemzési kategóriája a nemzet, illetve egy nemzet-alapú kisebbség- elképzelés, továbbá azoktól az elméleti irányoktól, melyek rögzített nemzeti-etnikai határokból gondolkodnak és a nemzeti-etnikai hovatartozásokat a *vagylagosság* elve szerint tárgyalják. A további elemzés szempontjából hasznosnak vélem ugyanakkor a *kulturális kettősség-* illetve *többszörös kötődés* fogalmának bevezetését, valamint egy multietnikus közegben olyan határ- vagy kontaktuszóna meghatározását, mely mind az egyén, mind a közösség szintjén megengedi a többszörös kötődéseket, valamint az etnikai azonosulások *változékonyságát, szituatív* jellegét. Egy ilyen elméleti keretben értelmezhetővé válnak a vegyesség gyakran alulreprezentált, olykor nehezen megragadható társadalmi gyakorlatai, a domináns homogenizáló diskurzusok felől a vegyességet érő stigmatizációk, vagy éppen az etnikai vegyesség elrejtésének változatos gyakorlatai.

4. KÖZTES POZÍCIÓK EGY MULTIETNIKUS TÁRSADALOMBAN

Empirikus kutatásom olyan egyéneket, az ő narratíváikat és hétköznapi cselekvéseiket célozta meg, akik kimoszulva a többségi társadalom által elfogadott, *problémamentes* etnikai kategóriákból, valamiféle átmeneti, köztes pozíciót képviselnek az etnicitás mindennapos egyeztetései során. Foglalkoztatott annak kérdése, hogy miképpen viszonyulnak e köztes pozíció(k)ban mozgó egyének a társadalmilag elfogadott etnikai kategóriákhoz, azaz „a magyarokhoz” és „a szlovákokhoz”. E viszonyok megismerése egyben feltárja azt a sajátosan *hibrid tekintetet*, amellyel e sajátos pozícióból szemlélődők/megszólalók környezetüket látják, illetve azt a folyamatot, amely során elhelyezik magukat egy multietnikus térben.

Az általam készített interjúk elemzése során három, világosan elkülöníthető típust fedeztem fel:

-az első típus fordult elő leggyakrabban, és a vegyesség önálló identitásként való *tagadását* fogalmazta meg a hétköznapi elbeszéléseiben. Ez azt jelenti, hogy a köztesség kényelmetlen pozíciónak bizonyul Dél-Szlovákiában is, ezért interjúalanyaim szívesebben azonosultak valamelyik általánosan elfogadott etnikai kategóriával az adott helyzetnek megfelelően, illetve jellemezték többes kötődésüket a „magyar is, szlovák is” kettős címkével. A megkérdezettek saját vegyességüket gyakran *alulkommunikáták* (a hozzá kapcsolódó negatív társadalmi sztereotípiák következtében), illetve a preferált kategóriához való tartozásukat túlkommunikálták. Az is előfordult, hogy kibújva az etnikai klasszifikáció kényszere alól egy-egy lokalitáshoz való tartozáson keresztül jellemezték saját azonosulásukat vagy mások etnikai vegyességét („olyan galántai”- azaz kevert, vegyes, kétnyelvű, kettős kötődésű).

-második tipusként jelentkeztek azok az *értelmiségi narratívák*, melyek túllépve a mindennapok vegyességgel kapcsolatos negatív sztereotípiáin, a többes kötődések *előnyeit* hangsúlyozzák, elsősorban a többnyelvűségben és többes kultúrában rejlő mobilitási lehetőségeket hangsúlyozva. Számukra a vegyesség nem eltitkolni, alulkommunikálni való állapot, hanem olyan pozitívum, felkészültség, melyet az érintett bármikor könnyen az előnyére fordíthat. Ezen elbeszélések sokszor a multikulturalizmus politikai- társadalmi programjára hivatkoznak, nyugat-európai példákra, sikeres együttélési mintákra, melyekről az utóbbi évtizedek munkamigrációs tapasztalatai során szereztek tudomást. A vegyesség értelmiségi elbeszélői gyakran világpolgárként feltüntetni („én olyan kozmopolita vagyok”), ezáltal is túllépve a helyi nacionalizmusokon és a nemzeti-etnikai kategóriák merev határain.

- harmadikként olyan elbeszéléseket különítettem el, melyek a vegyességet nem állapotként, hanem *folyamatként*, egyfajta identitás-munkaként értékelik, valamint a többes kötődések *szituatív* jellegére helyezik a hangsúlyt. A kelet-európai etnikai identitások konstruálódásában is meghatározó az a dichotomizációs kategória-képző gyakorlat, mely alapján az elbeszélő a szignifikáns másik ellenében, ahhoz képest határozza meg önmagát, saját etnikai pozícióját. Ez utóbbi pedig szituációnként változhat, adott referencia-közegtől függően.

5. A VEGYESSÉGGEL KAPCSOLATOS TÁRSADALMI SZANKCIÓK ÉS KONFLIKTUSOK

Egy szlovák-magyar multietnikus közegben a köztes etnicitású egyéntől környezete „magyar” és „szlovák” magatartásokat, azonosulásokat egyaránt elvár, miután köztességét legitim pozícióként nem ismeri el. Ezen típusos, anonim szerepekhez fűződő elvárásoknak való „nem megfelelés” konfliktusokhoz vezet, illetve a homogén közeg köztesség-ellenes szankcióit hívja életre. Utalva az *idegenség* schützi definíciójára (Schütznél a vándor alakja), a köztesség megjelenítője *elbukik* a típusos, anonim szerepek megjelenítésekor- nem eléggé szlovák, vagy magyar, miközben környezete ilyen elvárásokat támaszt vele szemben, az *álfamiliaritás* és *áltipusosság* hamis képzetére alapozva.

Munkám során ritkán találok olyan *nyílt* konfliktusok elbeszélésével, melyek a köztesség/ etnicitás kérdésköréhez lettek volna köthetőek. Azok a történetek, amelyek mégis ilyen konfliktusokról számoltak be, általában a múltat felidéző narratív keretek közé voltak beágyazva („sok évvel ezelőtt történt”, vagy konkrétan a kitelepítések, deportálások idején), illetve az elbeszélő érzelmileg egyértelműen elhatárolódott tőle (mások követték el, a konfliktust rossz megoldásnak, szükségtelen agresszióként értékeli). A legtöbb kettős/ többes kötődéssel rendelkező elhatárolódik a konfliktusoktól, és tagadja azok előfordulását a hétköznapi életben. Az *elhallgatás* vagy *törlés*, mint narratív technika, számunkra elsősorban nem azért fontos hogy *ténylegesen* bizonyítsuk, léteznek-e etnikai alapú konfliktusok a vizsgált településeken, hanem hogy ezek a narratívák mit mondanak magukról az elbeszélőkről és saját köztes pozíciójukról. Az általam készített interjúkból az derült ki, hogy a narratív törlések és konfliktus-tagadások valójában a többes kötődésekkel rendelkezők aktiv identitáspolitikájának részét képezik.

Három területen vizsgáltam az etnikai köztességet övező szankciókat/ konfliktusokat: a házasság, iskolaválasztás, és történelmi emlékezet kapcsán.

Az etnikai értelemben vett *vegyesházasságot* magyar oldalról érik inkább szankciók, szlovák részről szinte egyáltalán nem, vagy nagyon kevésé. Általában elmondható, hogy a vegyesházasságokat ellenző negatív attitűdök jelentősen csökkentek az elmúlt ötven-hatvan évben, valamint az egyes települések közötti különbségeket vizsgálva elmondható, hogy az etnikailag homogénebb településeken, illetve az etnikai elkülönülésen alapuló közösségekben övezi több szankció, mint az olyan etnikailag vegyes közegben, ahol számtalan kettős, többes kötődéssel rendelkező él.

A kettős- vagy többes kötődésekhez a legtöbb konfliktus *az iskolaválasztás* körül látszik körvonalazódni. Az iskolaválasztás a homogén, egyirányú etnikai kötődésekkel rendelkező családokban egyfajta kiszámítható automatizmussal működik, különösebb megbeszélést vagy a családon belüli egyezséget nem igényel. A többes kötődésekkel és változatos iskolázási mintákkal rendelkező családoknál viszont nem beszélhetünk ilyen mértékű *automatizmusról*.

Halbwachs *az emlékezet* társadalmi meghatározottságára helyezte a hangsúlyt írásaiban. Nézete szerint az emlékezés olyan vonatkoztatási *keretek* között történik, melyek az emlékek rögzítésére, újrafelfedezésére szolgálnak. (Halbwachs, 1985: 121) Ezek alapján az emlékezet része az egyéni szocializáció folyamatának, az emlékek mintegy rátapadnak az adott kultúrába, társadalomba belenevelkedő individuumra. Terepmunkám tapasztalatai szerint egy multietnikus közegben gyakoriak azok a csendes, kevésé kibeszélt konfliktusok, melyek az egymástól eltérő történelmi emlékezetek kapcsán vannak jelen. A két vizsgált eljárás közelmúltjából a legtragikusabb, és ebből adódóan a kollektív emlékezet élesen őrzött emléke az 1945-48 közötti csehországi deportálások és magyarországi kitelepítések emlékezte.

Az etnikailag vegyes *családok történelmi emlékezte* olyan sajátos olvasatát adja a lakosságcserének, illetve az ehhez kapcsolódó eseményeknek, mely nem azonos a magyar és a szlovák közösségi emlékezettel, de szervesen illeszkedik a két etnikum elbeszélt helyi történelméhez, valamiféle önálló, köztes, ideális esetben közvetítő helyet foglalva el. Hiba volna azonban túlzottan idealizálni ezen narratívákat. Nyilvánvalóan ezek ugyanúgy a saját múltbeli cselekvések mában való reprezentálására és legitimálására születnek, a két közösség kollektív értelmezési kereteire épülnek, legfeljebb sajátos módon vegyesen szerveződve. Azt sem állíthatjuk, hogy egy teljes emlékezet-hagyományról van szó; inkább olyan emlékezet-foltokról, melyek kapcsolódva a nagy, nemzeti, kanonizált

hagyományokhoz, azokat kiegészítve, olykor nekik ellentmondva jelennek meg egy-egy személyes elbeszélés során.

A többes kötődésekkel rendelkezők hétköznapjaiban az etnikai átjárások, saját vegyességüknek a mindennapokban való zökkenőmentes egyeztetése, társadalmi elfogadtatása megkívánja a rugalmas identitás-politikát, ami gyors *felejtést* igényel, nem a múlt, a gyökerekre való figyelmet, hanem a mábanélést, és a jövőorientáltságot. Kétségtelenül ez az identitáspolitika a fiatalabb generációra jellemző leginkább.

6. VEGYESSÉG ÉS MOBILITÁS

Az asszimiláció-kutatások kezdeteitől egyértelműek az asszimiláció és a mobilitás összefüggései. Tajfel például „részleges asszimilációnak” nevezi azt a szintet, mely során a társadalmi mobilitásra és a csoportváltásra lehetőség nyílik, ám a befogadó közeg csak kisebb-nagyobb fenntartásokkal fogadja el az újonnan érkezőt. Hazai kutatók szintén a társadalmi mobilitás és asszimilációs készség kapcsolatára hívják fel a figyelmet – a zsidó, német, illetve szlovák kisebbség 19. századi példjain keresztül (Gyáni, Glatz és mások). Kutatásom során a városra költözés és a generációk közötti szoros együttélés megszűnésének illetve lazulásának az asszimilációval való összefüggéseire voltam elsősorban kíváncsi, a városi lakótelepek asszimilációs hatásaira, etnikai vegyességére. Szlovákiában a 20. század második felének városiasodási folyamataiban elsősorban a nagyvárosok etnikai mérlege billent el többségi irányba (Kassa, Pozsony) a kisvárosok nagyrészt megőrizték magyar etnikai jellegüket, magyar lakosságelemük jelentős részét. Ugyanakkor a faluból városba költözés, a városi munkahely, a lakótelepi környezet a korábbiaktól (falusitól) eltérő helyzeteket teremt, amelyek gyors alkalmazkodásra készítik a beköltözőt. Sokan ez utóbbit elősegítendő, átalakítják nyelvhasználatukat, előtérbe helyezve a többségi nyelvet. Iskolaválasztásban is inkább a többségi mintát követik, melytől általában nagyobb társadalmi mobilitást, érvényesülést, sikerességet remélnek.

Szlovákia EU-s csatlakozása, a határokon átnyúló kapcsolatok és megnövekedett földrajzi mobilitás, a külföldi munkavállalási lehetőségek jelentősen átformálják az elsősorban fiatalabb generációk többnyelvűséghez, más kultúrákhoz fűződő viszonyát. A szlovák- magyar etnikai, nyelvi különbségek hirtelen relativizálódnak, jelentőségüket veszítik, legalábbis jelentősen veszítenek konfliktus-potenciáljukból egy tágabb nemzetközi keretbe helyeződve. Ezen újszerű kulturális tapasztalatok a transznacionalitás jelenségéhez

köthetőek (globális gazdaság, a mobilitás új formái) és *a több hely között* való mozgás épp annyira jellemezheti, mint a több helyhez való *egyidejű kötődések*. Az emberek, tárgyak, kulturális jelentések, képek, információk áramlása során új identitásmodellek jönnek létre. Megnő azon intézmények, csoportok, és individuumok száma, akik „ténykedésüket nem tudják vagy akarják a nemzeti keretekben szerveződő társadalmi térre korlátozni”. (Niedermüller, 2005: 62) Mindemellett a lokalitások, a lokalitásokhoz kötődő identitások nem szűnnek meg, csak jelentősen átrendeződnek.

A megnövekedett mobilitás a generációk közötti távolságot is elmélyíti, gyengülnek a nagyszülők, a középgeneráció és az unokák közötti szálak. Az interjúk alapján ez utóbbi jelenség pedig a kulturális tudások és kompetenciák (beleértve a nyelvtudást, például a kisebbségi magyar nyelv ismeretét) továbbadásának elmaradásával, részlegessé válásával jár együtt.

7. VEGYESSÉG ÉS NYELVHASZNÁLAT

Könnyen belátható, hogy egy többnyelvű társadalmi közegben egy-egy nyelv szerepe nem merev, rögzített szabályok szerint alakul, hanem egy folytonosan változó, diskurzív térben helyezkedik el. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy a nyelvhasználat sokszínűsége, komplexitása együtt jár az adott társadalom etnikai sokféleségével.

A kétnyelvűség nem új jelenség Dél-Szlovákiában. A két etnikum és nyelv együttélése változatos kontaktusjelenségeket, illetve a kétnyelvűség különböző fajtáit eredményezi. Leginkább arra voltam kíváncsi, hogy a magyar és szlovák nyelv használata, akár kizárólagos, akár különféle együttes formákban, milyen etnikai identitás-folyamatokkal jár, illetve hogy viszonyulnak interjúalanyaim a két nyelv használatához.

A dél-szlovákiai nyelvi vegyességről kutatási eredményeim alapján elmondható, hogy míg a magyar identitású és többes etnikai kötődésű lakosság nagy többségében kétnyelvű, addig a szlovák (etnikailag homogén) lakosságról ugyanez nem mondható el. Ez utóbbi a kétnyelvűség *kiegyensúlyozatlan, egyirányú* változatát eredményezi a térségben, ami nem utolsósorban az állam nyelvpolitikájából, valamint az iskolai oktatás asszimetriájából ered. A legtöbb magyar etnikai hátterű, a magyart első nyelvként használó egyetért abban, hogy a szlovák nyelv a nyilvános szféra elsődleges nyelve—arról azonban, hogy pontosan milyen a két nyelv társadalomban betöltött szerepe, illetve hol melyiknek kell/ szabad előnyt élveznie,

már meglehetősen eltérőek a vélekedések. Az általam vizsgált kettős kulturális, nyelvi kötődésekkel rendelkezők viszonylag könnyű helyzetben vannak a nyilvános interakciók során. Úgyeszen alkalmazkodnak úgy a magyar, mind a szlovák nyelvi/ kommunikációs helyzetekhez, nemcsak nyelvi kompetenciáikból, hanem egyéb kulturális előhangoltságaikból adódóan is. Településszintű vizsgálataim azt igazolják, hogy egy kiegyensúlyozott közösségi nyelvhasználat mögött minden esetben békés etnikai viszonyok is húzódnak. Interjúalanyaim kiemelik a szélsőségektől való tartózkodás („nem teszek ellenük”; „nem verem a mellem”), a másik iránti csendes megértést tartja (...azzal hogy én megmutatom, hogy igen én megértelek, tudok veled beszélni...), ezek a pozitív attitűdök gyakorta nyelvi gesztusokban is megnyilvánulnak.

Az iskolai nyelvhasználatot vizsgálva, elsősorban a magyar, vagy kettős nyelvi háttérből szlovák iskolába kerülő gyerekek példái érdekeltek. A galántai és sellyei járás számos falusi szlovák iskolájában a hetvenes évekig voltak olyan osztályok, ahol a gyermekek többsége magyar anyanyelvű volt és egyáltalán nem, vagy alig beszélt szlovákul. A szülők éppen az iskolától remélték, hogy megtanítsa a gyermeket szlovákul, és így majd sikeresen integrálódik a többségi társadalomba. Ez a jelenség Dél-Szlovákiában a szlovák iskolarendszer 1945-ös kezdeteitől ismert, több évtizede tartó folyamat. Az interjú- tapasztalatok szerint a hetvenes években például meglehetősen felerősödött, találkozási az asszimilációra készítő állami igyekezettel. A hetvenes években iskolázottak generációja mára felnőttkorba ért; gyermekes szülőként megszólalva sokszor ambivalens módon viszonyulnak szüleik egykori döntéséhez.

Az otthoni nyelvhasználatról, kettős nyelvi kötődésekről folytatott beszélgetések, interjúk azt látszanak alátámasztani, hogy egy multietnikus, többnyelvű közegben gyakoribb az etnikai tolerancia és nyelvi nyitottság, mint egy homogén közösségben-az előbbiek egyben számos esetben előfeltételei a kettős/többes nyelvi- etnikai azonosulásoknak. A családon belüli nyelvhasználat gender-aspektusára is következtetni lehet egyes interjúk alapján, az anya meghatározó szerepére, különösen a kiskorú gyermekek nyelvhasználatának alakulása során. Ugyancsak döntő szereppel bír a család nyelvi viszonyaira az iskolaválasztás kérdése, ami elvezet egyben a disszertáció záró téziseihez.

8. VEGYESSÉG ÉS ISKOLAVÁLASZTÁS

Az iskolaválasztás a kettős-többses etnikai, nyelvi, kulturális kötődésekkel rendelkező szülők esetében nem működik azon automatizmussal, mint az etnikailag homogén családok esetében. Ezek a szülők gyakorta eltérő iskolázási mintákat képviselnek, egyikük szlovák, másikuk magyar iskolákat végzett. Nincs tehát egyértelműen követhető példa.

A magyar etnikai háttérű családok gyakori dilemmája, hogy a kisebbségi nyelvi, kulturális háttérből származó gyermek milyen iskolai oktatásban részesüljön- többségi szempontból neutrális, azaz esetünkben szlovák iskolába járjon, vagy speciális, kisebbségi iskolába, ahol az otthoni környezetből ismert nyelvvél és kultúrával találkozik, és azt tanulmányai során megerősíti. Míg az előbbi opció sokak szerint nagyobb társadalmi mobilitásra készítheti és készíti elő a gyermeket, az utóbbi a saját kultúra érzelmi, pszichoszociális biztonságával vérteli fel, melynek hosszútávú pozitív hatásait nem lehet eléggé hangsúlyozni. A kelet-európai rendszerváltásokat követően megváltozott társadalmi közegben az iskola irányába támasztott szülői elvárások, várákozások erősen átfórmálódtak. A nem-etnikus szempontok között az iskola által kínált minőségi oktatás, bármit jelentsen is az az adott kontextus és szülő számára, különösen fontos szerepet játszik az oktatás megváltozott- erősen piacosodó- keretei között.

Dél-Szlovákia etnikailag vegyesen lakott térségeiben az iskolaválasztás kérdése nem csupán a pluralizálódó, differenciálódó oktatási rendszerből adódik. Általános iskolai szinten, ahol a különböző típusú iskolák közötti választás lehetősége továbbra is meglehetősen korlátozott (nincsenek „tagozatos” iskolák, ill. kistéleplésenként max. két iskola áll rendelkezésre), az iskolaválasztás továbbra is *etnikai jellegű* döntésként jelenik meg.

Az iskolaválasztásról szóló narratívák alapján megállapítható, hogy a szülő saját etnikai, nemzeti kötődéseitől (családi és társadalmi kötődések etnikai jellege és erőssége/intenzitása), valamint iskolai háttérétől (*iskolázási minta*) függ elsősorban, hogy milyen döntést hoz, és azt „nehéz” vagy „könnyű” döntésként, esetleg sima automatizmusként éli e meg. Bourdieu alapján elmondható, hogy a kisebbségi magyar iskolák, azon túl, hogy hasonló –sok esetben megegyező- tárgyi tudást, ismereteket továbbítanak diákjaiknak, mint egy többségi, szlovák tannyelvű iskola, diákjaikat egy speciális „magyar”, „szlovákiai magyar” kulturális tőkével is ellátják, ami megnyilvánul az iskolai végzettségben (mely címkeként, társadalmi jelként funkcionál), valamint a hozzá kapcsolódó tudáskészletében. A társadalmi kapcsolatok szintjén elsősorban egy „magyar világba” szocializálnak, mely gyakran végigkíséri a volt diákot egész élete során.

Ugyanakkor, az általam vizsgált köztes identitású családoknál, melyek kettős- illetve többes nyelvi, kulturális kötődésekkel rendelkeznek, a kulturális újratermelésnek ezen automatikus mechanizmusai eleve lehetetlenek az iskolaválasztásban. Kutatásom alapján az látszik bebizonyosodni, hogy a kulturális reprodukció helyett sokkal inkább a *társadalmi mobilitás* az, ami foglalkoztatja az ilyen helyzetben lévő iskolaválasztó szülőket. Más szóval, a hangsúly, ellentétben a korábbiakkal, nem a meglévő *status quo* fenntartásán van (ez a kulturálisan tudatos kisebbségeket jellemzi inkább, gyakran csoportidentitásban gondolkodva), hanem az egyéni felemelkedésen, a lehetőségek lehető legjobb kiaknázásán, amihez a köztes helyzetben lévőknek kettős kulturális, nyelvi eszközrendszer áll rendelkezésére, amiből szabadon választhatnak. Az iskolaválasztás momentumánál maradva ez azt is jelenti, hogy a többes kötődésekkel rendelkezőknél a korábban jellemzett iskolaválasztás automatizmusa jóval ritkábban fordul elő, éppen ezért magát a választást sok esetben *nehéznek, konfliktusosnak* élik meg az érintettek.

Valóban nehéz döntésnek a narratívák alapján azok az iskolaválasztási helyzetek minősülnek, amikor a köztes etnicitású/ többes etnikai kötődésekkel rendelkező házaspár eltérő iskolázási mintákkal rendelkezik: például két magyarul beszélő szülő, akik közül az egyik szlovák iskolát, a másik magyart végzett, vagy egy másik példát idézve, egy magyarul beszélő magyar iskolát járt és egy szlovákul beszélő szlovákul iskolázott szülő esete. Gyakori ezekben az esetekben, hogy különféle részmegállapodások születnek: az óvodát magyarul végzi a gyermek és később vált szlovák iskolára, vagy az alapiskolát magyarul végzi, de középiskolába szlovákba megy.

Az iskolaválasztási helyzetekre adott szülői válaszok alapján a szülői tudatosság, a döntéshelyzetre adott szülői reflexiót figyelembe véve, elkülöníthetők olyan szülői választások, amikor a szülők közül legalább az egyik fél tudatosan választ, és magas fokú önreflexióról tesz tanúbizonyságot a döntésről szóló utólagos elbeszélésben. A tudatos és jól artikulált elbeszélések formájában elbeszélt döntések során a szülő saját iskola tapasztalataiból kiindulva, saját köztességére reflektálva egyik vagy másik iskola mellett dönt, amellett határozott érveket tud felsorakoztatni. Ezek akkor fogalmazódnak meg teljes magabiztossággal, ha nemcsak a valamikori döntés volt egyértelmű, hanem a következményei is világosan prezentálhatóak, a mából kapcsolatba hozhatóak a valamikori döntéssel.

A válaszok egy másik csoportjára egyfajta sodródó, inkonzisztensnek tűnő érvelés a jellemző. E döntések során sokszor az alkalmazkodás kap nagyobb szerepet (az elbeszélő idomult a külső körülményekhez, például azért, hogy városra költözött, ahol nem volt a közelben magyar iskola); azaz látszólag nem a döntéshozó diktálta a feltételeket, hanem éppen fordítva, a körülményekből adódott a döntés. Az ilyen konjunkturális iskolaválasztások esetében a látszólagos sodródás mögött gyakran valójában a társadalmi mobilitás melletti kimondatlan elköteleződés fedezhető fel, vagyis egy csendes fordítani akarás. Ez egyben arra is rávilágít, hogy valójában nagyon nehéz tudatos és reflektálatlan szülői döntések között különbséget tenni, a legtöbb esetben a kettő együtt érvényesül.

Az interjúk alapján egyértelműen az látszott kirajzolódni, hogy a szlovák nyelvtudásnak fontos funkciója van az iskolaválasztásban. Úgy tűnik, a szlovák nyelvvelsajátítás kérdésén keresztül közvetett módon számos nem-etnikus szempont érvényesül, ezt nevezik a szülők összefoglaló néven *érvényesülésnek* (karrier, társadalmi siker, elismerés, egyéni boldogulás, stb.). Vagyis, a szlovák nyelvtudás, az államnyelv ismerete, mint azt a legtöbben helyesen felismerik, olyan készség, felkészültség ma Szlovákiában, mely nélkül nehéz társadalmi mobilitásról beszélni. Az egy további kérdés, hogy a szlovák iskolai oktatásnak instrumentális szerepe van-e e készségek megszerzésében, vagy pedig a kisebbségi magyar iskola is elláthatja ezt a funkciót. Sok szülő a nem-etnikus szempontokat sorolva az iskola színvonalára, tanulmányi eredményeire, iskolán kívüli szabadidős tevékenységére, az idegennyelv-oktatás színvonalára helyezi inkább a hangsúlyt, vagy egy-egy kiugró tanáregyéniségtől inspirálva dönt az adott iskola mellett.

9. ZÁRÓ TÉZISEK

Az etnikai azonosulás nem tekinthető statikus állapotnak, mely során az egyén benne ragad például a *magyar* vagy *szlovák kategóriában*. Ehelyett inkább egy olyan szituációhoz – térhez, társadalmi kontextushoz és időhöz- kötött azonosulási formáról van szó, mely időnként jelentőségét veszítve elhalványul, a háttérbe szorul, máskor komoly szerepre tesz szert (például egy nemzeti ünnepség, vagy focimeccs alkalmával), mivel az egyént emlékeztetik rá, vagy emlékeztetni szándékozik magát e kötődésére.

Interjúalanyaim a térség két elfogadott nemzeti/ etnikai kategóriája között helyezkednek el – a nemzet és etnicitás monolitikus és statikus elképzelését vonva kétségbe

ezáltal. Amint a dolgozat során kiderült, változatos módon és mértékben kötődnek a két (magyar és szlovák) etnikai kategóriához—egy sajátos köztes etnikai helyzetből *beszélve* (és élve meg hétköznapi etnicitásukat), mely számos szállal kötődik a magyar és szlovák nyelvi, kulturális regiszterhez, társadalmi kapcsolataikon keresztül (barátságok, házasságok, munkahelyi kapcsolatok) pedig a két közösség tagjaihoz. Őket kérdezve, hétköznapi azonosulásaikon keresztül igyekeztem többet megtudni e két kategória működéséről, az együttes/ párhuzamos azonosulások lehetőségeiről és korlátairól, e sajátos köztes társadalmi percepcióiról, időnkénti stigmatizációjáról, és nem utolsósorban arról, hogy e többes kötődések alanyai hogyan látják és pozicionálják önmagukat a mindennapokban.

Amint a kutatás során kiderült, az etnicitás változó, ugyanakkor korlátozott szerepet játszik ezen egyének életében és hétköznapijaiban. Ellentétben az esetleges kutatói várakozásokkal, a felidézett esetek és interjúk arra rávilágítottak rá, hogy a megkérdezettek etnicitásukat többségében a maga természetességében, reflektálatlanságában élik meg, a hétköznapiak olyan komponenseként, mely automatikusan *velük van*, de *nincs mit beszélni róla*. Az interjúk alapján az is nyilvánvalóvá vált, hogy az etnicitás és nemzet kizárólagos kategóriáit sokszor zavarba ejtőnek, inadekvátnak érzik, mivel azok korlátokat szabnak, behatárolnak, és nem utolsósorban, mivel nem tükrözik a hétköznapi *megélt etnikai valóságát*. Mindez arra hívja fel a figyelmünket, hogy tartózkodva a *módszertani nacionalizmus* (Andreas Wimmer és Nina Glick-Schiller, 2002) buktatóitól, az etnicitást terepközeli perspektívából szemlélve, a maga teljes fogalmi gazdagságában és komplexitásában vizsgáljuk, elkerülve a túlzottan leegyszerűsítő elméleti sémákat.

Felhasznált Irodalom:

Ang, I. (2003): Together –In-Difference: Beyond Diaspora, into Hybridity. *Asian Studies Review* 27 (2), June.

Appadurai, A. (1997): *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. Oxford University Press: Delhi, Calcutta, Chennai, Mumbai.

Coombes, A. (1997): The recalcitration object: Culture contact and the question of hybridity. In: *Colonial discourse, postcolonial theory*, (szerk.) F. Baker, P. Hulme- M. Iversen. Manchester University Press, 89-114.

Gilbert, P.(2000): People, cultures and nations in political philosophy. Edinburgh University Press.

Halwbach, M. (1980, 1950): *The Collective Memory*. New York.
Hannerz

Niedermüller P. (2005): Transznacionalizmus: elméletek, mítoszok, valóságok. In *Etnikai identitás, politikai lojalitás. Nemzeti és állampolgári kötődések*. Az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet évkönyve 4. Budapest. P. 52-66.

Wimmer, A. – Glick Schiller N. (2002): Methodical nationalism and beyond: nation-state building, migration and the social sciences. In *Global Networks* 2, (4). 301-334.